

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY

KAAM
YAYINLARI

OLBA
XVIII

MERSİN
2010

KAAM YAYINLARI
OLBA
XVIII

© 2010 Mersin/Türkiye
ISSN 1301 7667

OLBA dergisi;
ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX, EBSCO,
ve
TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında taranmaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir ve Mayıs ayında olmak üzere,
yılda bir kez basılmaktadır.
Published each year in May.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.
Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.
It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of KAAM.

OLBA dergisinde makalesi yayımlanan her yazar, makalesinin baskı olarak ve elektronik ortamda yayımlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını OLBA dergisine devretmiş sayılır.
Each author whose article is published in OLBA shall be considered to have accepted the article to be published in print version and electronically and thus have transferred the copyrights to the journal OLBA..

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.
Articles should be written according the formats mentioned in the following web address.

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü, 33342-MERSİN
TURKEY

Diğer İletişim Adresleri
Other Correspondance Addresses
Tel: 00.90.324.361 00 01 (10 Lines) 4730 / 4734
Fax: 00.90.324.361 00 46
web mail: www.kaam.mersin.edu.tr
www.olba.mersin.edu.tr
e-mail: kaam@mersin.edu.tr

Dağıtım / Distribution
Zero Prod. Ltd.
Tel: 00.90.212.244 75 21 Fax: 00.90.244 32 09
info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com/eng

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-XVIII

MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-XVIII

Editör

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN
Gunnar BRANDS

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Haluk ABBASOĞLU
Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Tomris BAKIR
Prof. Dr. Hayat ERKANAL
Prof. Dr. Sencer ŞAHİN
Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN
Prof. Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU
Prof. Dr. Susan ROTROFF
Prof. Dr. Marion MEYER

MERSİN
2010

İçindekiler/Contents

Ayşegül Aykurt <i>Late Bronze Age Pottery from Çeşme Bağlararası</i> (<i>Çeşme Bağlararası Geç Tunç Çağı Seramiği</i>)	1
Engin Akdeniz <i>Kulaksızlar Atölyesinde Kilya Tipi Figürin Üretimi</i> (<i>Kilia Figurine Production in Kulaksızlar Workshop</i>)	65
Gül Işın <i>Patara Tepecik Akropolü "Bey Evi" Kazıları (2003-2007):</i> <i>Geç Arkaik-Erken Klasik Dönem Terracottaları</i> (<i>Excavations of "The Ruler's House" on the Tepecik Acropolis at Patara</i> (<i>2003-2007): The Terracottas of the Late Archaic-Early Classical Period</i>)	85
Fikret Özbay <i>Klazomenai'daki MÖ 4. Yüzyıl Yerleşiminde Açığa Çıkarılan Prostash</i> <i>Evlerin Kökeni ve Gelişimi</i> (<i>Ursprung und Entwicklung der Prostashaeuser des 4. Jhs. v. Chr.</i> <i>in Klazomenai</i>)	107
Gonca Cankardeş-Şenol <i>Nikandros Group: Matrix Studies on the Amphora Stamps of the Group</i> (<i>Nikandros Grubu: Gruba Ait Amphora Mühürlerinin Kalıp Çalışmaları</i>)	125
Ahmet Kaan Şenol <i>Hellenistik Dönem'de Mısır'da Amphora Üretimi</i> (<i>Amphora Production in Egypt in the Hellenistic Period</i>)	141
Mustafa Şahin – Mehmet Taşlıalan <i>Smyrna Agorası Heykeltraşlık Buluntuları</i> (<i>Sculptural Finds From the Agora of Smyrna</i>)	175
Ercan Aşkın <i>Olba Bölgesi'ndeki Harman Yerleri</i> (<i>Threshing Floors in the Olba Region</i>)	241
N. Eda Akyürek Şahin <i>Zwei Neue Inschriften für Hosios Kai Dikaios</i> (<i>Hosios kai Dikaios için iki Yeni Yazıt</i>)	267

Nuray Gökalp – Ebru N. Akdoğu Arca <i>Antalya'dan Yeni Yazıtlar</i> (<i>New Inscriptions from Antalya</i>)	281
Nihal Tüner Önen – Murat Arslan <i>Kayseri Müzesi'nden Yeni Yazıtlar</i> (<i>New Inscriptions from the Kayseri Museum</i>)	307
Nurşah Çokbankir <i>Modrena ve Nikaia Teritoryumundan Yeni Yazıtlar</i> (<i>Neue Inschriften aus Modrena und Nikaia Territorium</i>)	323
Ayşe Aydın <i>Tapureli, A Kilisesi Altar Kaidesi Işığında Kilikya ve İsaurya Bölgesi</i> <i>Kiliselerinde Görülen Altar Çeşitleri</i> (<i>Die Altäre der kilikischen und isaurischen Kirchen im Blick der</i> <i>Altarstandort der Kirche A in Tapureli</i>)	347
Hatice Özyurt Özcan <i>Datça'da Bir Theotokos Meryem Tasviri</i> (<i>The Depiction of Virgin Theotokos in Datça</i>)	371
Esen Öğüş-Uzun <i>Fruit Trees on Late Antique Mosaics: From the Worcester Hunt</i> <i>to Jordanian Churches</i> (<i>Geç Antik Dönem Mozaiklerinde Meyve Ağaçları:</i> <i>Worcester Av Mozaik'inden Ürdün Kiliselerine</i>)	395

**MERSİN ÜNİVERSİTESİ,
'KİLİKİA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ'
BİLİMSEL SÜRELİ YAYINI 'OLBA'**

OLBA süreli yayını Mayıs ayında olmak üzere yılda bir kez yayınlanır. Yayınlanması istenilen makalelerin en geç her yıl Kasım ayında gönderilmiş olması gerekmektedir.

'Olba'; Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji (ve Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri), Eskiçağ Tarihi, Numizmatik ve Bizans Sanat Tarihi kapsamında orijinal sonuçları içeren makaleleri yayınlar.

Küçükasya ile ilgili veya Akdeniz ve Ortadoğu Arkeolojisi kapsamındaki konular Olba'nın içeriğini oluşturur.

Yayın İlkeleri

1. a- Makaleler, word ortamında yazılmış olmalıdır.
b- Metin yazılırken 10 punto, dipnot için ise 9 punto, 'Times New Roman' (PC ve Macintosh) yazı karakteri ile kullanılmalıdır.
c- Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
d- Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
2. Makale içinde kullanılan özel fontlar da CD'ye yüklenerek yollanmalıdır.
3. "Bibliyografya ve Kısaltmalar" bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha ya da resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, NewYork

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., "Inschriften aus dem Museum von Denizli", Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, Lev. LIV-LVII

Dipnot (kitaplar için)

Richter 1977, 162, res. 217

Dipnot (Makaleler için)

Oppenheim 1973, 9, lev.1

4. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece "fig." kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. Levha numarası editörler tarafından verilecektir. Bu sebeple levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır.
5. Figürler CD'ye yüklenmelidir: Çözünürlük 300 dpi; format tif veya jpeg olmalıdır.
6. Resim çıktılarının alınarak, resim düzenlemesi örneği (layout) yapılmalıdır.
7. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
8. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır.
9. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla 20 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
10. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca yazılabilir. Türkçe yazılan makalelerde en az 500 kelime Türkçe ve İngilizce veya Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise en az 500 kelime Türkçe ve İngilizce veya Almanca özet bulunmalıdır. Makalenin her iki dilde de başlığı gönderilmelidir
11. Özeti altında, Türkçe ve İngilizce veya Almanca olmak üzere altı anahtar kelime verilmelidir.
12. Bir orijinal ve iki kopya olmak üzere metin ve figür çıktısı, ayrıca bunların yüklü olduğu bir adet CD gönderilmelidir.

**MERSIN UNIVERSITY,
'RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY',
JOURNAL 'OLBA'**

Olba is printed once a year in May. Deadline for sending papers is November of each year.

The Journal 'Olba', being published since 1998 by the 'Research Center of Cilician Archaeology' of the Mersin University (Turkey), includes original studies done on prehistory, protohistory, classical archaeology, classical philology (language and culture), ancient history, numismatics and Byzantine History of Art.

The studies select their material mostly from Asia Minor but articles (papers) dealing with the Mediterranean area and Near East also form the content of Olba.

TECHNICAL REQUIREMENTS

1. a. Articles should be written in word programs..
 - b. The text should be written in 10 puntos with 'Times New Roman' (for PC and for Macintosh). The footnotes should be written in 9 puntos.
 - c. Footnotes should take place at the bottom of the page, each in continuous numbering.
 - d. Titles within the article should be written in small letters and be marked as bold. Other choices (big letters, underline or italic) should not be used.
2. Special fonts should be loaded to the CD's.
3. The 'Bibliography' and 'Abbreviations' should take part at the end of the article. The 'Abbreviations' used in the footnotes should be explained within the 'Bibliography'. The Bibliography used in the footnotes should take place as abbreviations and the following order within the abbreviations should be kept: Name of writer, year of publishment, page (and if used, number of the illustration). This rule should be applied even if a publishment is used only once.

Bibliography (for books)

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, NewYork

Bibliography (for articles)

Corsten 1995 Corsten, Th., "Inschriften aus dem Museum von Denizli", Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, Pl. LIV-LVII

Footnotes (for books)

Richter 1977, 162, fig. 217

Footnotes (for articles)

Oppenheim 1973, 9, pl.1

4. For all photographs, drawings and maps only the abbreviation 'fig.' should be used in continuous numbering. Plate numbering will be done by the editors. For this reason, remarks such as Plate, Picture, Drawing, Map or any other word or abbreviation should not be used.
5. Pictures should be loaded to CD's: 300 dpi; tif or jpeg format are required.
6. A layout for the pictures should be undertaken.
7. Photographs, drawings or maps taken from other publications are in the responsibility of the writers; so the sources have to be mentioned.
8. A list of figures should take part at the end of the article.
9. The text should be within the remarked formats not more than 20 pages, the drawing and photographs 10 in number.
10. Papers may be written in Turkish, English or German. Papers written in Turkish must include an abstract of at least 500 words in Turkish and English or German. It will be appreciated if papers written in English or German would include a summary of at least 500 words in Turkish and in English or German. The title of the article should be sent in two languages.
11. Six keywords should be remarked, following the abstract in Turkish and English or German.
12. One original and two copies of the article and figures should be printed and loaded on CD's before being sent.

TAPURELİ, A KİLİSESİ ALTAR KAİDESİ İŞİĞİNDA KİLİKYA VE İSAURYA BÖLGESİ KİLİSELERİNDE GÖRÜLEN ALTAR ÇEŞİTLERİ

Ayşe AYDIN*

ZUSAMMENFASSUNG

Die Altäre der kilikischen und isaurischen Kirchen im Blick der Altarstandort der Kirche A in Tapureli

Tapureli liegt westlich des Lamos (Limonlu), nordöstlich von Seleukeia in Isaurien. Auf der Spitze der Ostkuppe in Tapureli befindet sich die Kirche A, die eine dreischiffige Säulenbasilika ist. Bei der Ausgrabung der Kirche A im Jahr 2001 wurde im Fussboden der Apsis ein rechteckiges Feld freigelegt. In der Mitte des Feldes ist ein Reliquienloculus zu sehen. Weil der Altar schlecht erhalten ist, lässt sich schwer sagen, welche Form der Altar der Kirche A in Tapureli gehabt hat. Deswegen muss man die anderen Altäre der Kirchen in Kilikien und Isaurien bestimmen und gruppieren.

In der Kirche auf der Nordspitze der Insel in Elaiussa-Sebaste befand sich der Altar in der Apsis. Im Fussboden der Apsis ist ein rechteckiges Feld ausgespart. In der Mittelachse dieses Feldes befindet sich eine längliche Grube als Reliquienloculus. Von dem Altar gibt es keine Reste. In der Kirche auf der Agora von Elaiussa-Sebaste befand sich der Altar in der Ostapsis. Auch hier war im Boden der Kirche ein rechteckiges Feld ausgespart. In der Mitte des Feldes befand sich die Vertiefung des Reliquienloculus. Leider war der Reliquienloculus von Raubgräbern schon so stark zerstört worden, dass seine genaue Form und Masse nicht mehr zu erkennen waren. Mehrere Bodenplatten von Altären sind in Alahan Manastir und in der Kirche 'extra muros' von Dağpazarı erhalten. In der Bodenplatte der nördlichen Ostapsis des Baptisterium sind die Standspuren von drei Stützen zu sehen und in der Mitte eine Vertiefung für die Reliquien. In der Höhlenkirche und der Westkirche von Alahan sind ebenfalls Bodenplatten von Altären erhalten. In der Westkirche sind Standspuren von vier Stützen nahe der Ecken. In der Mitte der

* Prof. Dr. Ayşe Aydın, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 48000 Kötekli-MUĞLA-TR. E.posta: ayseyaydin70@gmail.com
Makalenin kütüphane çalışmasının Berlin, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde (DAI) gerçekleşmesini sağlayan PD Dr. Felix Pirson ve Prof. Dr. Hans-Joachim Gehrke'ye çok teşekkür ederim.

Bodenplatte der Kirche 'extra muros' von Dağpazarı befindet sich eine Vertiefung für die Reliquien. Im Fussboden der Apsis der Kirche III 13C in Anamurion ist ein rechteckiges Feld ausgespart. In der Kathedrale von Korykos ist kein Altarstandort, aber Standspuren eines Baldachins zu sehen.

Wegen der Befunde des Altars ist es vermuten, dass Altäre in der Kirche auf der Nordspitze der Insel und in der Kirche auf der Agora von Elaiussa-Sebaste, in der Höhlenkirche und der Westkirche von Alahan, in der Kirche 'extra muros' von Dağpazarı Tischaltäre mit vier Stützen und im Baptisterium von Alahan ein Tischaltar mit drei Stützen waren.

Der Altar der Kirche A in Tapureli dürfte weder ein Kastenaltar noch ein Blockaltar gewesen sein. Bei Blockaltären wäre man nicht mehr an die Reliquien unter dem Altar herangekommen. Die Maße der gefundenen Schrankenplatten in der Kirche A passen nicht zu der für Kastenaltäre nötige Rahmung des rechteckigen Feldes.

Es gibt die Vermutung, dass der Altar der Kirche A in Tapureli, der wohl zusammen mit dem Bau der Kirche zu Anfang des 6. Jhs. entstanden ist, auch wie die andere Altäre von Kirchen in Kilikien und Isaurien ein Tischaltar gewesen sein könnte.

Schlüsselwörter: Tapureli-Die Kirche A-Das Bema-Der Altar-Der Tischaltar-Der Reliquienloculus

ÖZET

İsaurya Bölgesi'nde, Lamas (bugünkü Limonlu) nehrinin batısındaki Tapureli yerleşiminde A Kilisesi olarak adlandırılan üç nefli bazilikal planlı yapıda 2001 yılında gerçekleştirilen Kurtarma Kazısı'nda, kilisenin bema bölümünde, ortasında yuvarlak planlı rölik lokulusu olan in situ altar kaidesi açığa çıkarılmıştır.

Altar kaidesinin nasıl şekillendiğine ilişkin bilgi edinebilmek amacıyla kilisenin bulunduğu Kilikya ve İsaurya Bölgesi'ndeki Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi'ne tarihlenen yapıların bema alanındaki altar kaidesine ya da kaideye ait mimari parçalara bakıldığında, şu örneklerle karşılaşıyoruz: Korykos'daki Katedral; Dağpazarı'nda Sur dışındaki kilise; Alahan Manastırı'ndaki Mağara Kilisesi, Batı Kilisesi ve Vaftiz Binası; Elaiussa-Sebaste'deki (Ayaş) Agora Kilisesi ve Elaiussa-Sebaste'nin güneyindeki adanın kuzey ucundaki (tepesindeki) kilise ile Anamur'daki Merkez Kilisesi (III 13C). Elaiussa-Sebaste'de, adanın kuzey tepesindeki kilisenin bema alanında, köşelerinde yuvarlak yuva izleri olan dikdörtgen bir alan ve bu alanın ortasında bir lokulus bulunmaktadır. Agora Kilisesi'nde de doğudaki bema alanının içinde kare planlı bir lokulus yer alır. Alahan Manastırı, Batı Kilisesi ve Mağara Kilisesi'nin bemasında; Vaftiz Binası'nın ise kuzey nefinin doğudaki apsis alanı içinde, ortasında lokulusu olan altar kaideleri yer alır. Dağpazarı Sur dışındaki kilisede de altar kaidesi merkezden aşağıya kaymış yuvarlak planlı bir lokulusa sahiptir. Anamur'daki Merkez Kilisesi'nin (III 13C) bema alanında altara ait iz yer alır. Korykos'daki Katedral'in ise bema bölümünde bugün izine rastlanmayan bir altar ve dört desteği açıkça görülebilen bir kiborion yapılmıştır. Böylece buluntulardan yola çıkarak, Elaiussa-Sebaste yerleşimindeki

iki kilisenin, Alahan Manastırı, Batı Kilisesi ve Mağara Kilisesi ile Dağpazarı Sur dışındaki kilisenin dört destekli; Alahan Manastırı, Vaftiz Binası'nın ise üç destekli masa şeklinde altara sahip oldukları sonucuna varılır.

Kaidesindeki lokulusun varlığı, Tapureli A Kilisesi altarının, blok şeklinde altar olamayacağını gösterir. Çünkü bu tip altarlarda rölik nişi, bloğun ön yüzünde ya da mensanın altında yer almıştır. Kurtarma Kazısı'nda ele geçen çok sayıdaki levha parçalarından yola çıkarak, altarın sandık şeklinde olabileceği düşüncesi de, levha kalınlıklarının kaideye ait dış çerçevenin kalınlığına uymaması ve bu levhaların oturtulması için gereken iç bükey yuvaların çerçevede olmayışı, aksine bu bölümün kabarık yüzeyli olmasıyla zayıf bir olasılık olarak görülmektedir.

Tapureli A Kilisesi altarı 6.yüzyıl başında yapılmış kilisenin içinde bulunmaktadır ve olasılıkla diğer altarlara gibi masa şeklinde bir altardır.

Anahtar Kelimeler: Tapureli-A Kilisesi-Bema-Altar-Masa altar-Rölik lokulusu

İsaurya Bölgesi'nde, Silifke'nin kuzeydoğusundaki Lamas (bugünkü Limonlu) nehrinin batısında, Gavurburun yakınındaki Tapureli yerleşiminde, yazıtı olmadığı için A Kilisesi olarak adlandırılan üç nefli bazilikal planlı yapıda 2001 yılında Mersin Müzesi tarafından gerçekleştirilen Kurtarma Kazısı'nda, kilisenin bema bölümünde in situ altar kaidesi açığa çıkarılmıştır¹.

Bugüne kadar Kilikya ve İsaurya Bölgesi'ndeki kiliseler, genellikle mimari açıdan ele alınmıştır. Kısmen tanıtımı yapılan sütun başlıkları dışında, kiliselerin bölümleri ve iç donanımlarına ilişkin araştırma sayısı ise oldukça azdır².

Bir kilisenin en önemli bölümü olan bemadaki masa olarak algılayabileceğimiz altar üzerinde, Şükran Ayini'nin en önemli anı, İsa'nın etinin ekmeğe, kanının şaraba dönüşümü gerçekleştirilir. Özellikle Hıristiyanlık öncesi inançlarda yer alan sunu masalarının, Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi kiliselerindeki farklı altarlara oluşumunda rol oynadıkları görülmektedir.

¹ Tapureli yerleşimindeki yapılarla ilgili bkz. Keil-Wilhelm 1931, 94 vd.; Feld 1964, 96 vd.; Hild-Hellenkemper-Hellenkemper-Salies 1990, 241 vd. Abb. 23; Hild-Hellenkemper 1990, 426; Hill 1996, 246 vdd.

² Bkz. Hellenkemper 1986, 63 vd.; Feld-Henninger 1989, 123 vd.; Aydın 2000, 215 vd.; Aydın 2002, 95 vd.; Aydın 2003a, 265 vd.; Aydın 2003b, 83 vd.; Aydın 2008a, 269 vd.; Aydın 2008b, 159 vd.; Aydın 2009, 63 vd.

Bu çalışmada, Tapureli yerleşimindeki A Kilisesi Kurtarma Kazısı'nda bulunan in situ altar kaidesi ışığında, mevcut buluntulara göre ilk defa bölgedeki altar çeşitlerinin belirlenmesi ve yapıldıkları döneme ait diğer bölgelerdeki benzerleriyle birlikte değerlendirilmeleri amaçlanmaktadır.

Altar Kavramının İrdelenmesi ve Altar Çeşitleri

Kilisede kansız kurban sunusu olan Eukharistik (Şükran) Ayini'nin gerçekleştiği bema bölümünün merkezinde, yarım daire şeklindeki apsisin önünde yer alan altar; yüksek kurban masası anlamındaki “alta ara” (Lat.) veya kurban masasının üstü anlamına gelen “altaria” (Lat.) kelimelerinden türetilmiştir. Masa anlamına gelen “trapeza” (Yun.) ile yemek masası anlamına gelen altarin üstündeki tabla “mensa” da (Lat.) genellikle altarı ifade etmek için kullanılmıştır³.

Taştan yapılmış altar; İsa'nın hem tüm insanlık için kurban edilişi öncesinde, inananlarıyla birlikte son akşam yemeğini yediği masayı, hem de onun üzerinde çarmıha gerildiği Golgotha Tepesi'ni ifade eder. Yeni Ahit içinde de altar, “Beyin Masası” olarak tanımlanır⁴.

Hıristiyanlığın yasak olduğu yıllarda evlerde yapılan dini törenlerde, bugün hala Ortodoks Kilisesi'nde resmi geçerliliği olan trapeza adıyla anılan, Antik Dönem'e ait taşınabilir profan karakterdeki masa üzerinde Şükran Ayini gerçekleştirilmiştir. Ancak ayinin içinde yer aldığı liturjik törenin zenginleştirilmesi ve artık kiliselerin inşa edilmesiyle birlikte bema alanındaki sabit yerini alan⁵ ve İsa'nın üzerinde çarmıha gerildiği kayayı sembolize ettiği için taştan; özellikle mermerden, ancak yanı sıra bazalt,

³ Braun 1924, 21 vd.; Onasch 1981, 24 vd.; Brunner-Flessel-Hiller 1990, 97 vd. Üzerinde kurban sunusunun yapıldığı pagan kültürlerdeki *sunak* (Ziehen 1950, 310 vd.), Yahudi ibadet geleneğinde ise tapınak avlusundaki *mezbah* (I. Krallar Bap. 7: 48; Galling 1950, 331 vd.), altar ile eş anlamlı kullanılmıştır. Örneğin Nuh, tufandan sonra Rab için bir mezbah yapmış, bunun üzerinde temiz hayvanlardan ve kuşlardan kurbanlar yakarak Tanrı'ya şükranlarını sunmuş (Tekvin Bap. 8:20-21); yine İbrahim, oğlunu yaptığı mezbahın üzerinde kurban etmek istemiştir (Tekvin Bap. 22:1-13).

⁴ Wessel 1966a, 113. 117; Korintoslulara I. Mektup, Bap. 10: 21.

⁵ Braun 1924, 383 vd. Genellikle Ortodoks kiliselerinde Batı kiliselerinin aksine bir altar vardır. Bu altar üzerinde günde sadece bir defa Şükran Ayini düzenlenebilmektedir. Ancak monofizist Kıpti kiliselerinde sayıları üç ile beş arasında değişen, bemada yan yana dizilen altarlardan ortadaki İsa'ya, diğerleri belli aziz ve martirlere aittir. Ayrıca Kudüs, Kutsal Mezar Kilisesi'nde de hacıların isteği üzerine birden fazla altar yer almıştır. 10.yüzyıldan itibaren diğer dini ayinlerinde gerçekleştirilebilmesi için birden fazla altar, kilise içinde bulunmuştur. Örnekler için bkz. Wessel 1966a, 111.

tuğla, hatta altın, gümüş gibi malzemelerden de⁶ yapılmaya başlanan altar formları da çeşitlenmiştir⁷. Sıkça rastlanan üç temel form ve özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

1) Masa şeklindeki altar ya da masa altar

Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi'nden itibaren en çok kullanılan altar çeşididir. Mensa adı verilen enine dikdörtgen ya da kare altar tablası, yine aynı formda bir kaideye sahiptir. Kaidenin ortasından yükselen bir destek ya da dört köşesindeki küçük sütun ya da ayaklar, mensayı taşır. Genellikle dört destekli veya ortada bir, köşelerde dört olmak üzere beş destekli altarlardır. Hatta bazı altarlar dokuz desteklidir⁸. Bu tipin bir başka çeşitlemesi mensanın, kısa kenarlardaki düşey birer levha ile taşındığı altardır (fig. 1-2)⁹.

2) Sandık ya da lahit şeklindeki altar

Bu tipte mensa dört yönden düşey levhalarla taşınır, genellikle levhaların köşelerinde ek sütunlar ya da pilastrlar vardır. Altarın ön yüzündeki levhada, genellikle altar içindeki rölike ya da rölikin içinde bulunduğu rölikere¹⁰ temas edecek mendil vb. bir nesneyi içeriye sarkıtmak için küçük bir pencere (fenestella) ya da kemerli küçük bir kapı kuruluşu yer alır (fig. 3)¹¹.

⁶ Kirsch-Klauser 1950, 341 vd.; Wessel 1966a, 113. 117.; Boyd 1992, 12. 32 vd. Nr. 60-70 Fig. S60.1.61.2-3.

⁷ Braun 1924, 125 vd.; Kirsch-Klauser 1950, 339; Wessel 1966a, 112 vd.; Onasch 1981, 24; Brunner- Flessel- Hiller 1990, 99; Gkioles 1994, Abb. 83.

⁸ Tek destekli örnekler için bkz. Braun 1924, 129 vd. Taf. 2.7-12.; Kirsch-Klauser 1950, 336 vd. Abb. 18-19; dört destekli örnekler için bkz. Orlandos 1952, 528 Res. 493, 531 Res. 497, 533 Res. 499; Deichmann 1969, Taf. 63. 65. 67. 314. 407; Canivet 1987, 162 Fig. 43; Pl. LXXVI, 1 (No: 308), Pl. LXXVII, 1-3 (No: 134); Pl. LXXVIII, 3 (No: 95); Gounaris 1999, Res. 126; beş destekli örnekler için bkz. Brunetti-Betini-Forlati-Fioco 1940, Abb. 55; Gkioles 1994, 198 Res. 83; Wessel 1966a, 114 Abb. 2; dokuz destekli örnekler için bkz. Gkioles 1994, 194 Res. 76.

⁹ Kirsch-Klauser 1950, 337 vd.

¹⁰ Aziz ve martirlerin fiziksel kalıntısı *asil rölik*, yaşadığı süre içinde kendisine, öldükten sonrada fiziksel kalıntısına temas eden her nesne ise (giysi parçası, kullandığı eşyalar vb.) *ikinci derece rölik (kontakt/temas röliki)* olarak adlandırılmış, röliklerin korunması içinde farklı formlarda röliker adı verilen objeler yapılmıştır. Baumeister 1988, 134; Mietke 1998, 49; Witt 2004, 185.

¹¹ Braun 1924, 191 vd. Taf. 28-32.; Kirsch-Klauser 1950, 339 vd. Abb. 22; Volbach 1958, Abb. 157; Deichmann 1969, 74 vd. Abb. 111-114. 116. 116A. 119-121.; Wessel 1966a, 115; Onasch 1981, 24; Gkioles 1994, 194 Res. 77; Gounaris 1999, 96 Res. 123-125. J. Braun ve A.K. Orlandos ayrıca "lahit şeklinde altarlar" diye ayrı bir grup oluşturur. Braun 1924, 240 vd. Taf. 40; Orlandos 1952, 452 vd. Abb. 414-415.

3) Blok şeklindeki altar

Daha az olarak görülen bu tipte yekpare tek parça ya da duvar gibi örülerek elde edilmiş desteğe sahip altarlara söz konusudur. Bu altarlara ön yüzünde ya da mensa altındaki bir lokulus (sepulcrum/enkainion) içinde rölike yer verilmiştir (fig. 4)¹².

Tapureli, A Kilisesi Altar Kaidesi ile Kilikya ve İsaurya Bölgesi Kiliseleri'nde Görülen Altar Çeşitleri

A Kilisesi'nde yapılan Kurtarma Kazısı'ndaki çalışmalar, bema bölümünde 5,80x5,25m.'lik bir alanda yoğunluk kazanmış ve bunun sonucunda zemindeki in situ altar kaidesi ortaya çıkarılmıştır (fig. 5).

Bema zemini, naos zemininden iki basamak daha yüksektir. Her iki basamakta da templon kuruluşunun olması gereken bemanın batı sınırındaki tabanda, bu amaçla kullanılmış olan paye ve levhalara ait yuvalar yoktur.

Kazı sonucunda ortaya çıkarılan bema zeminindeki kireçtaşından altar kaidesi, kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlıdır (fig. 6-7)¹³. Kaidenin dört yönde sınırlarını 11 cm. kalınlığındaki bir dış çerçeve belirler. Bazı bölümleri tahrip olmuş dış çerçevenin uzun kenarları, kaidenin ortasındaki yuvarlak planlı lokulusa doğru 12 cm.'lik bir uzantıya sahiptir. Ağız bölümü çift madalyonlu lokulusun derinliği de 12 cm.'dir¹⁴.

Altar kaidesinin tahrip edilmesi ve üst kuruluşuna ait buluntunun olmayışı, nasıl şekillendiğine ilişkin bilgi edinebilmek için, öncelikle kilisenin bulunduğu Kilikya ve İsaurya Bölgesi'ndeki Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi'ne ait yapılarla bakmamızı gerektirir.

Bölgede yapılan az sayıdaki kazı ve yüzey araştırmalarında, bema alanında altar kaidesine ya da kaideye ait mimari parçalara sahip yapılar Korykos'daki Katedral; Dağpazarı, Sur dışındaki kilise; Alahan Manastırı'ndaki Mağara Kilisesi, Batı Kilisesi ve Vaftiz Binası; Elaiussa-Sebaste'deki (Ayaş) Agora Kilisesi ve Elaiussa-Sebaste'nin güneyindeki

12 Braun 1924, 220 vd. Taf. 32-39; Kirsch-Klausner 1950, 340; Wessel 1966a, 115; Onasch 1981, 24; Gkioles 1994, 193 Res. 75; Gounaris 1999, Res. 121-122.

13 B: 1, 40 cm. E: 86 cm.

14 Lokulusun dıştan içe doğru ağız çapı: 26 cm., 17,5 cm., 14 cm.'dir.

adanın kuzey ucundaki (tepesindeki) kilise ile Anamur, Merkez Kilisesi (III 13C) olarak belirlenmiştir¹⁵.

Bu yapıların bemalarındaki altar kaideleri ya da altara ait izler, genellikle Tapureli örneğinde olduğu gibi bunlarında kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı olduklarını gösterir. Ancak Alahan Manastırı, Vaftiz Binası'ndaki kaide, kare planlı oluşuyla diğerlerinden farklıdır.

İn situ kaidelerin üzerindeki yuvalar, mensayı taşıyan destekler ve dolayısıyla altarnın yukarıda belirtilen üç ana altar formundan hangisine dâhil edilebileceği hakkında bilgi verir.

Alahan Manastırı, Batı Kilisesi'nin bema bölümünde, bugün üç parça halindeki kireçtaşından altar kaidesinde yer alan yuvalar¹⁶, destek sayısı hakkında fazla ipucu vermez. Ancak yapıda gerçekleştirilen kazılar sonucunda M. Gough tarafından yayınlanan kilise planında altarnın dört destekli masa şeklinde olduğu görülür (fig. 8-9)¹⁷.

Manastırdaki Mağara Kilisesi'nin bemasında yer alan bugün üç parça halindeki kireçtaşından kaide, köşelerde kare planlı yuvalara sahiptir. Yuvalar dışında kaide üzerinde alçak kabartma tekniğinde bir çift madalyon, madalyon ortasında ise yuvarlak planlı yine çift madalyonlu bir lokulus yer alır. Lokulusla madalyonlar arasındaki dört ana yönde yine alçak kabartma tekniğinde çift üçgenlerle bir haç elde edilmiştir (fig. 10-11)¹⁸.

Manastırdaki Vaftiz Binası'nda, kuzey nefin doğudaki apsis alanı içinde, iki parça halindeki kireçtaşından kare planlı kaidenin batı kenarının köşelerinde birer, doğu kenarının ise ortasında bir yuva bulunmaktadır (fig. 12). Kaidenin ortasında ise doğu-batı yönünde dikdörtgen bir lokulus yer alır (fig. 13-14)¹⁹.

¹⁵ M. Gough tarafından Batı Kilisesi'ndeki figürlü payeler, manastırdaki çok sayıda rahibin özel şükran ayinini yaptıkları yan altar olarak nitelendirilmiştir. Gough 1962, 176 Fig. 30a.

¹⁶ I.Parça: Y: 22,5 cm.; E: 52 cm.; B: 55 cm.; II.Parça: Y: 21 cm.; E: 32 cm.; B: 44,5 cm.; III.Parça: Y: 20 cm.; E: 55,5 cm.; B: 54,5 cm.

¹⁷ Gough 1962, 175 Fig. 1. Buradaki kaide iki parça halindedir.

¹⁸ Y: 24 cm.; E: 60 cm.; B: 1,01 cm.; Lokulusun D: 13 cm.; Lokulusun Ç: 18 cm.

¹⁹ Y: 27,5 cm.; E: 71,5 cm.; B: 82,5 cm.; Lokulusun olduğu dikdörtgen bölüm E: 12 cm.; B: 26 cm.; D: 7,5 cm.; Feld 1985, 170 vd. Fig. 32.

Dağpazarı, Sur dışındaki kilisede yapılan kazıda, kireçtaşından altar kaidesinin dört köşesinde yuvalar belirlenmiştir. Ayrıca kaidede, merkezden aşağıya kaymış yuvarlak planlı bir lokulus bulunmaktadır (fig. 15)²⁰.

Elaiussa-Sebaste’de, adanın kuzey tepesindeki kilisenin bema alanında, opus sectile mozaikli taban döşemesinde kuzey-güney yönünde, köşelerinde yuvarlak yuva izleri olan dikdörtgen bir alan, bu alanın ortasında ise doğu-batı yönünde iç yüzeyi özenle sıvanmış bir lokulus bulunmaktadır.

Agora Kilisesi’nde de doğudaki bema alanının içinde, yine kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir alan ve ortasında kaçak kazılarda tahrip edildiği için özgün formu anlaşılabilen, bugünkü görünümüyle kare planlı bir lokulus yer alır²¹.

Anamur, Merkez Kilisesi (III 13C) bema alanının, opus sectile tekniğindeki mozaik döşemesinin ortasında yer alan doğu-batı yönündeki dikdörtgen iz, altara aittir²².

Yerleşimdeki Tapınak Kilisesi’nde ise altara ait iz olmaması nedeniyle taşınabilir bir altar olduğu kabul edilir²³.

Korykos’daki 5.yüzyıla ait Katedral’in bema bölümündeki mozaikli alan üzerine, bugün izine rastlanmayan bir altar ve dört desteği açıkça görülebilen bir kiborion yapılmıştır. Aynı dönemde altarnın hemen önüne (batısına) tüm bir rölik yerleştirilmiştir²⁴.

Böylece buluntulardan yola çıkarak Alahan Manastırı, Batı Kilisesi ve Mağara Kilisesi ile Dağpazarı, Sur dışındaki kilisenin dört destekli, Alahan Manastırı, Vaftiz Binası’nın ise üç destekli masa şeklinde altara sahip oldukları sonucuna varılır. Yine Elaiussa-Sebaste yerleşimindeki iki kilisenin de, destek sayısı belli olmamakla birlikte altarlarının masa şeklinde olduğu kabul edilmektedir²⁵.

²⁰ Gough 1975, 159 Ölçüleri: Y: 25 cm. E: 86 cm. B: 1.67 cm. 151-152 Fig. 2. 74b.

²¹ Mietke 2003, 219 vd. 223 Fig. 162.

²² Russel 1989, 1624 vd. Fig. 2.4.; Campbell 1998, 42. Pl. XIII.

²³ Nußbaum 1965, 129 II 58 Abb. 15.

²⁴ Herzfeld-Guyer 1930, 94 vd. 108 Abb. 87-88. 90.

²⁵ Elaiussa-Sebaste yerleşimindeki iki kilisenin altar kaidesiyle ilgili paylaşımı için Dr. G. Mietke’ye teşekkür ederim.

Bugüne kadar yapılan bilimsel çalışmalar komşu Likya Bölgesi kiliselerindeki altarlara da ortada rölik lokulusu olan dört ya da beş destekli masa şeklinde olduklarını göstermektedir²⁶.

Yapılan kazı çalışmalarında elde edilen buluntular Yunanistan'daki Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi'ne ait kiliselerin bemalarında, genellikle üzerinde kiborionu olan tek ya da dört destekli masa şeklinde altarlara yer aldığını gösterir. Kiliselerin bazılarının altar kaidesinde rölik için lokulus bulunmakta, bazı kiliselerde ise altar, mezar üzerinde yer almaktadır²⁷.

Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi Suriye, Filistin ve Ürdün kiliselerinde de, az sayıdaki in situ kaideden, dört ya da beş destekli masa altar kullanıldığı belirlenmiştir. Kaidelerin ortasında ise farklı formlara sahip rölik nişi yer almaktadır²⁸. Kiboriona ait sütun izlerine sahip bazı kiliselerde ise taşınabilir masa şeklinde altar kullanıldığı kabul edilmektedir²⁹.

Yazılı kaynaklar ve yapılan kazılar sonucunda İstanbul'daki Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi kiliselerinde genellikle masa ve sandık şeklindeki altarlara kullanıldığı, kimisinin kiborionla taçlandırıldığı ortaya konmuştur³⁰. Buluntular, Ravenna'da örnekleri görülen sandık şeklindeki altarlara bir çeşitlemesinin İstanbul kiliselerinde de kullanıldığını göstermektedir. Bu çeşitlemede mensa, altar kaidesi dış çerçevesindeki dört levha yerine, ortasındaki dört levha tarafından taşınmakta, içinde rölik çukuru yer almaktadır³¹.

Anadolu'da İznik, Hagia Sophia'da bema alanında³², Knidos'da da Liman Kilisesi'nde dört destekli, kaidesinde rölik nişi olan altar

²⁶ Feld 1975, 377 Nr. 48 Taf. 122A; Hellenkemper-Hild 2004, 224. Perdikonesi, III No'lu Bazilika, Ksanthos, Doğu Kilisesi, Letoon Kilisesi, Limyra, Piskoposluk Kilisesi bu tarz altar kaidesi kalıntısı gösterir. Asano 1997, 531 vd. Fig. 3-7; Asano 2000, 31 vd. Fig. 10.

²⁷ Nußbaum 1965, 140 vdd. II, 62 Abb. 3-4; 63 Abb. 6; 64 Abb. 7; 79 Abb. 41; 80 Abb. 43; 81 Abb. 45-46; Sodini-Kolokotsas 1984, 19 vd. Fig. 14; II, Pl. 6a. 9c. 10b.

²⁸ Tsafirir 1993, 5 vd.; Michel 1998, 391 vd. Fig. 1.5

²⁹ Lassus 1947, 198 vd. Pl. XXXVI 2.4.; 210 Fig. 91.; Nußbaum 1965, 46 vdd. II, 14-21 Abb. 21-38.; Ulbert 1986, 39 vd. Abb. 23 Taf. 18,1

³⁰ Masa şeklindeki altarlardan H. Sophia için bkz. Friedländer 1912, 248.; Peschlow 2006, 177 vd.; Kalenderhane Camii Kuzey Kilisesi ve H. Eirene için bkz. Peschlow 2006, 187 Abb. 2-3; sandık şeklindeki Azize Euphemia kilisesi altarı için bkz. Naumann-Belting 1966, 94 vd. Taf. 19-20; İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki levha için bkz. Peschlow 2006, 183 Abb. 5.

³¹ Braun 1924, 220 vd. Taf. 9.11-12; Deichmann 1989, 329; Peschlow 2006, 187 Abb. 10-12.

³² Möllers 1994, 44 Taf. 19,1-4 Abb. 5.

bulunmuştur³³. Efes, Ioannes Kilisesi bema alanındaki kiborionla taçlandırılan altarnın, yapının ilk evresinde dört destekli masa altar olduğu, 6.yüzyıl ortasındaki ikinci evrede ise sandık altara dönüştürüldüğü kabul edilir³⁴. Efes, Meryem Ana Kilisesi kompleksindeki 7.yüzyıl ikinci yarısına tarihli Payeli Kilise’de de altarnın şekli kesin olmamakla birlikte, bir kiborion sütunu bulunmuştur³⁵. Ayrıca Sardis’deki kilisenin tek destekli masa şeklinde; Priene, Gymnasion yakınındaki kilisenin sandık, Gymnasion’un güneyindeki şapelin ise blok şeklinde altarı olduğu belirlenmiştir³⁶.

Kaidesindeki lokulusun varlığı, Tapureli A Kilisesi altarnının, blok şeklinde altar olamayacağını gösterir. Çünkü bu tip altarlarda rölik nişi bloğun ön yüzünde ya da mensanın altında yer almıştır³⁷.

Kurtarma kazısında ele geçen çok sayıda levha parçalarından yola çıkarak, altarnın sandık şeklinde olabileceği düşüncesi de, levha kalınlıklarının kaideye ait dış çerçevenin kalınlığına uymaması ve bu levhaların oturtulması için gereken iç bükey yuvaların çerçevede olmayışı, aksine bu bölümün kabarık yüzeyli olmasıyla zayıf bir olasılık olarak görülmektedir³⁸.

Bölge kiliselerindeki altar kaidelerinin kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı olması, rölik ya da rölikeri içinde barındıran lokulusun yuvarlak planlı (Dağpazarı, Sur dışındaki kilise, Alahan Manastırı, Mağara Kilisesi) ya da dikdörtgen planlı (Alahan Manastırı, Vaftiz Binası, Anamur ve Elaiussa-Sebaste örnekleri) oluşu gibi ortak özellikler göstermeleri, Tapureli A Kilisesi’nin de masa şeklinde bir altara sahip olabileceğini düşündürür.

Bazı kiliselerin bema bölümü zemininde, altar kaidesinin dış çerçevesi özellikle düzleştirilmiş ve kaide iç alanına kıyasla daha yüksek tutulmuştur³⁹. Bu tür altarlarda; yüksek dış çerçeveye kıyasla derinleştirilmiş kaide alanını içte sınırlayan bir sıra çerçeve, bu çerçevenin dört köşesinde ise mensayı taşıyan desteklerin yuvalarına ait, fazla derin olmayan yüzeyel

³³ Peschlow 2006, 181 Abb. 2.

³⁴ Hörmann 1951, 175 vd. 177 Abb. 49; Thiel 2005, 63 Taf. XXXIII-XXXIV.

³⁵ Nußbaum 1965, 122 vd. II, 52 Abb. 4.

³⁶ Nußbaum 1965, 126 vd. II, 54-55 Abb. 7-9.

³⁷ Burada bkz. Fig. 4.

³⁸ Levha parçalarının kalınlıkları 10 cm. ya da 14 cm. olarak belirlenmiştir.

³⁹ Brusin-Zovatto 1975, Fig. 16-17; Ulbert 1986, 84 Abb. 49.

izler yer alır⁴⁰. Bu düzenin Tapureli A Kilisesi'nde uygulandığını gösterecek yüzeysel destek izleri de bulunmamaktadır.

Alahan örneklerinde ve Dağpazarı, Sur dışı kilisesinde, bema zemininde, öncelikle altarın yeri belirlenerek çerçeveye sınırları çizilmiş, bu yerin üzerine ise kalın blok taştan bir altar kaidesi oturtulmuştur. Benzer kalın bir blok taşın, Tapureli A Kilisesi'nde de, kazıda ortaya çıkarılan bema zeminindeki dış çerçevesi belirlenmiş altar kaidesinin üzerine yerleştirildiği, olanaklı görünmektedir. Bu olasılığı güçlendiren bir diğer kanıt, Çırğa'da bir kilisede, bulunduğu özgün yeri belirlenemeyen, içinde rölikeriyle ele geçen kalın blok taştan bir altar kaidesidir⁴¹. A Kilisesi altarının, ortasındaki yuvarlak lokulustan da yola çıkarak Alahan Manastırı, Mağara Kilisesi altar kaidesine benzediği ve onun gibi görüldüğü düşünülebilir (fig. 16).

Dağpazarı, Sur dışındaki kilisede yapılan kazıda, altar kaidesindeki yuvarlak planlı nişin, aynı plana sahip mermerden ince bir levha ile üzerinin kapatıldığı belirlenmiştir. Nişin içindeki rölikerin ve diğer buluntuların korunması amaçlı kapak işlevindeki levha, kaide ile aynı seviyede kalmıştır⁴². Yine benzer bir taş levhanın Alahan Manastırı, Vaftiz Binası'nda da altar kaidesindeki lokulusun üzerini kapattığı belirtilir⁴³. Aynı uygulamanın Alahan Manastırı, Mağara Kilisesi'ndeki altar kaidesinde ve Tapureli A Kilisesi'nde altar kaidesinin üzerine yerleştirildiği düşünülen bugün mevcut olmayan blok taştaki olası lokulus üzerinde de söz konusu olduğu kabul edilebilir.

Likya'da da altar kaidesinin ortasında üzeri levha ile kapatılmış genellikle kare planlı bir lokulus, rölik deposu olarak kullanılmıştır⁴⁴.

Altar kaidesindeki, içinde rölik ya da röliker bulunan lokulusun üzerinin levha ile kapatılması yalnızca Kilikya, İsaurya ve Likya Bölgesi Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi altarlarına özgü değildir, aynı döneme ait İstanbul ve diğer bölge kiliselerinin altarlarında da görülebilen bir özelliktir⁴⁵.

⁴⁰ Bu düzendeki altar kaidesi Nea Anchialos, Başpiskopos Petros Kilisesi (B Bazilikası), Nikopolis, B Bazilikası ve İznik, H. Sophia'da da görülür. Orlandos 1952, 447 Res. 405; Soteriou 1993, 11 vd. 112 Abb. 155.164-168; Möllers 1994, 44 Taf. 19,1-4 Abb. 5.

⁴¹ Gough 1958, 244 vd.

⁴² Gough 1975, Pl. 74a-b. 75a.

⁴³ Feld 1985, 171.

⁴⁴ Hellenkemper-Hild 2004, 224.

⁴⁵ Braun 1924, Taf. 16; Wessel 1966a, 114 Abb. 2.; Deichmann 1969, 74; Buschhausen 1971, 283 C Taf. 13.; Peschlow 2006, 194.

Farklı bir uygulama Ravenna'da kendini gösterir. Sandık altarn dört destekli masa şeklinde altarla birleşimini yansıtan bu çeşitlemede; mensayı taşıyan düşey levhalar, altar kaidesinin kenarları yerine kaidenin ortasındaki, üzeri ince metal bir levha ile kapatılan lokulusu dört yönde kapatmıştır. Böylece kaidenin ortasında küçültülmüş ölçülerde bir sandık altar oluşturulmuş, altar kaidesinin köşelerinde ise masa altar tanımına uygun olarak dört destek yer almıştır. Bu birleşimi yansıtan altarlar Ravenna dışında İstanbul'da da belirlenmiştir⁴⁶. Kaidesinde lokulus yer alan dört köşeli bu desteğin diğer özelliği, sandık altarlarda olduğu gibi, buradaki rölik ya da röliklere ulaşabilmek amacıyla ön cephesinde bir kapı açıklığına sahip olmasıdır⁴⁷.

Tapureli A Kilisesi altar kaidesindeki lokulusun içinde olması beklenen röliker, bulunamamıştır. Bölgedeki diğer kiliselerin altar kaidelerinin genellikle tahrip edilmiş olması nedeniyle, yine bu bölümdeki olası röliker ele geçirilememiştir. Ancak Dağpazarı, Sur dışındaki kilisede yapılan kazıda, yuvarlak planlı lokulus içinde gümüşten, oval formda bezemesiz bir röliker ve bir cam kavanoz bulunmuştur⁴⁸.

Bir başka röliker ise bugün Adana Müzesi'nde sergilenen, Çırğa'da kalın blok taştan bir altar kaidesinin içinde bulunmuş figürlü bezemeye sahip, 5.yüzyıl ikinci yarısına tarihlendirilen gümüş kaplama eserdir⁴⁹.

Bunun dışında bölge müzelerinden Silifke Müzesi'nde ölçüleri açısından değerlendirildiğinde altar kaidesinde yer aldığı anlaşılan iki, Taşucu Amfora Müzesi'nde bir, Tarsus ve Adana Müzesi'nde birer adet taştan, lahit şeklinde röliker yer almaktadır. Bunlardan Silifke Müzesi'ndeki rölikerlerden biri içinde ayrıca metal bir kutu bulunmuştur⁵⁰.

Bölgedeki altarlara ait ele geçirilen mensa parçaları da azdır. Bunlardan Dağpazarı Sur dışındaki kilisede, yaklaşık kaideyle aynı boyutlardaki

⁴⁶ Deichmann 1969, 74 Abb. 107-109; Peschlow 2006, 194.

⁴⁷ Kirsch-Klauser 1950, 347.; Deichmann 1969, 74 Abb. 118. Ravenna altarlarının iç bölümündeki kaidede; ortada yuvarlak, bunun dört yönünde ise dörtgen lokuluslar oluşturulmuş, her bir niş ayrı bir rölik için düşünülmüştür. Ortadaki yuvarlak nişten diğerlerine doğru birer kanalla aralarında bağlantı kurulmuştur. Böylece ortadaki bölüme akıtılan sıvı, kanallar aracılığıyla diğer nişlere iletilmiştir. Kanallardaki reçineli sıvı kalıntısı, dökülen sıvının yağ değil, şarap olabileceğini düşündürür.

⁴⁸ Gough 1975, 159. 151-152 Fig. 2. 74b.

⁴⁹ Buschhausen 1971, 190 vd. B Taf. 13-19, A Taf. 73.

⁵⁰ Aydın 2009, 63 vd.

İsaurya mermerinden mensa, kilise tahrip olduğunda bilinçli olarak özensiz ters yüzü üste gelecek şekilde rölikere zarar gelmemesi amacıyla kaidenin üzerini örtmek için kullanılmıştır⁵¹.

Afrodisyas'daki at nalı (sigma) formlu mensanın ise altar için değil, farklı işlevdeki bir masa için kullanılmış olduğu kabul edilir⁵².

Bema alanındaki altların bazı örneklerde üzerinin kumaşlarla örtüldüğü ve kiborionla taçlandırıldığı görülür (fig. 16)⁵³. Böyle bir kiboriona ait iz, bölgede sadece Korykos'daki Katedral'de vardır⁵⁴.

Sonuç

Hıristiyanlık öncesinde Heros ya da diğer ölülerin mezarları başındaki anma törenlerinde, üzerinde kurban sunusu yapılan altar; 2.yüzyıl sonu-3.yüzyıl başından itibaren Hıristiyan martirlerinin mezarları başındaki anma törenlerinde kullanılan, üzerine ekmek ve şarabın konduğu altar ile yer değiştirmiştir⁵⁵.

4.yüzyıl içinde ise İsa'nın kurban olma özelliğinin vurgulanması ve martir kültürünün gelişmesiyle birlikte kiliselerde altar içinde ya da altında martir ya da azizlere ait rölikler yer almaya başlamıştır. Şükran Ayini sırasında, inananların yanında röliklerin yer almaları için aziz ve martirlerin mezarları açılmış, fiziksel kalıntıları buldukları yerden alınarak kiliselere getirilmiştir⁵⁶. Kiliselerde insanlık için kurban olan İsa'nın yeri nasıl ki altların üzeri ise, inancı uğruna öldürülen martirlerin yeri de yine kurban edilmiş olmalarından dolayı altların altı olarak gösterilmiştir. Aynı bölüm,

⁵¹ Gough 1975, Pl. 74a-b.

⁵² Budde 1987, Abb. 44; Diğer örnekler için bkz. Wessel 1966a, 116; Ulbert 1980, 559 vd. Abb. 1-2; Bu plandaki masaların işlevleri için (hediye, adak koymak vb.) bkz. Nußbaum 1961, 18 vdd.

⁵³ Altar örtüleri için bkz. Wessel 1966b, 120 vd.; Speck 1966, 323 vdd.; Kiborionlu örnekler için bkz. Gkioles 1994, 191 Res. 71-72, 193-194 Res. 74. 76.

⁵⁴ Herzfeld-Guyer 1930, 108; Ayrıca Anamur Merkez Kilisesi'nin (III 13 C, 5.-6.yüzyıl) doğusunda, bema alanı arkasında kuzey-güney doğrultusundaki mekânın güney bölümünde yer alan haç planlı vaftiz havuzu üzerinde kiborion olduğu, sütun kaidelerinden anlaşılmaktadır (Russel 1989, 1625 vd. Fig. 2). Kilikya dışındaki Anadolu örnekleri ve diğer bölgelerdeki benzer altılar için bkz. Hörmann 1951, 175 vd. 177 Abb. 49; Thiel 2005, 63 Taf. XXXIII-XXXIV.; Asano 1997, 531 vd. Fig. 3-7; Asano 2000, 31 vd. Fig. 10.; Peschlow 2006, 177 vd.; Ulbert 1986, 39 vd. Abb. 23 Taf. 18,1.

⁵⁵ Dyggve-Poulsen-Rhomaïos 1934, 90 vd.

⁵⁶ Kirsch-Klauser 1950, 343 vd.; Kötting 1990, 75 vd.

aziz ya da kutsal kişilerin röliklerinin de olması gereken yerdir. Öyle ki röliki olmayan bir altar düşünülemez⁵⁷.

Kiliseler dışında bazı vaftiz binalarında da içinde röliki olan lokulusa sahip altar belirlenmiştir. Bunlardan biri olan Alahan Manastırı, Vaftiz Binası'ndaki altar, kuzey nefin bemasında yer alır. Aynı özellikte altara sahip vaftizhaneler⁵⁸ genellikle Kuzey Afrika'da, az da olsa Adriyatik Bölgesi'nde bulunmaktadır⁵⁹.

İnançsız insanın ölümünü, imanlı insanın doğuşunu ifade eden vaftiz olayının gerçekleştirildiği yapıların altarlarında rölikin yer alması anlamıdır. İnşa edilen ilk vaftizhanelerin Vaftizci Yahya tarafından kutsandığı kabul edilerek, yapıların içindeki altar “Yahya'nın Altarı” olarak adlandırılmıştır⁶⁰. Zeytinden elde edilen kutsal yağ “chrisma (myron)”nın üzerine konduğu altar, vaftiz töreni sırasında önemli bir görev üstlenmiş, vaftiz öncesinde altardaki chrisma üzerine Şükran Ayini düzenlenerek kutsanmıştır. Vaftiz edilen kişinin vücuduna, altardaki bu kutsal yağ sürüldükten sonra giyinmesine izin verilmiştir⁶¹. Böylece vaftiz ön koşulunu yerine getirerek Hıristiyan olan kişi, aynı zamanda altında rölikin olduğu altardan alınarak kendisine sürülen kutsal yağ aracılığıyla İsa ve rölik sahibiyle aynı kaderi paylaşmayı kabul ettiğini göstermiştir.

Vaftiz yapıları yanı sıra martirler için yapılmış mezar yapıları olan martyronlarda ya da diğer kutsal kişiler için inşa edilmiş mezar şapellerinde,

⁵⁷ Bu gelişimin sonucunda Batı Hıristiyanlığı'nda sadece içinde martir röliklerinin olduğu altarlar üzerine Eukharistik sunuların konabileceği geleneği yerleşmiştir. Kirsch-Klausner 1950, 344.; Grabar 1946, 105 vd. ; Deichmann 1969, 75.

⁵⁸ Descoedres 1983, 14 vd. Komşu Suriye-Filistin bölgesi vaftizhanelerinde apsis içinde sadece vaftiz teknesine yer verilmiş, altara rastlanmamıştır.

⁵⁹ Ulbert 1978, 161 vd. Kartaca'daki Dermech I No'lu bazilikanın vaftizhanesi ile Hippo, Tipasa ve Sbeitla III'deki vaftizhanelerde de altar görülür (Khatchatrian 1962, 74, 35 Fig. 255; 94, 36 Fig. 262; 136, 36 Fig. 261). Yine Junca'daki vaftiz kuruluşunda bulunan masa fragmanları vaftiz seramonisiyle bağlantısı olan bir masanın varlığını bize duyurur (Khatchatrian 1962, 96, 36 Fig. 263). Ayrıca Henchir Deheb, Sbeitla I ve Sabratha vaftizhanelerindeki altarlar ise daha sonra yapıya eklenmişlerdir (Khatchatrian 1962, 93, 30 Fig. 236; 123 vd. 27 Fig. 212; 30 Fig. 230). Slovenya, Vranje yakınında Ajdovski Gradec'deki vaftizhane ve Grado'da Praeliana Bazilikası Vaftizhanesi'ndeki altarlarda rölik yoktur (Nußbaum 1965, 239). İspanya, Casa Herrera'daki kilise vaftizhanesinin doğu odasında ise altar, kiborionla taçlandırılmıştır (Ulbert 1978, 160 vd. Abb. 73.).

⁶⁰ Ulbert 1978, 163 vd.

⁶¹ Nußbaum 1965, 239; Ulbert 1978, 163; Onasch 1981, 273 vd. 350 vd.

ölen kişiye ait rölik dışında, yapıda bulunan altar içinde ayrıca kutsal kişilere ait rölike yer veren örnekler de bulunmaktadır⁶².

Altarlar genellikle buldukları yapı ile aynı döneme tarihlendirilir. Kilikya ve İsaurya Bölgesi örnekleri, bu anlamda 5.yüzyıl ikinci yarısı ile 6.yüzyıl başı arasında inşa edilmiş kiliselerde yer almışlardır. Tapureli A Kilisesi altarı da 6.yüzyıl başında yapılmış kilisenin içinde bulunmaktadır⁶³.

Bulutular ışığında, Kilikya ve İsaurya Bölgesi'ndeki kiliselerin, genellikle Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi'ndeki altar çeşitlerinden en yaygın tip olan masa şeklinde altarlara sahip olduklarını, destek sayısının ise genellikle dört olduğunu söylemek olasıdır. Bölgede görülen masa şeklinde altarlara önemli bir özelliği komşu Suriye, Filistin, Ürdün ile Anadolu'da Likya Bölgesi altarlara sahip oldukları gibi rölik ya da farklı formlarda rölike yer aldığı lokullara sahip olmalarıdır. Vaftizhane içinde altarlara yer aldığı ender örneklerden birinin bir hac merkezi olduğu düşünülen Alahan Manastırı'ndaki Vaftiz Binası'nda yer alması ise anlamlıdır.

Diğer altar çeşitlerinin bölgedeki varlığı ise gelecekte yapılacak bilimsel kazı çalışmalarıyla belirlenecektir.

⁶² Severin-Grossmann 2003, 85 vd. Taf. 18d Abb. 6. 29; Hellenkemper-Hild 2004, 424. 854. Likya'da Karabel ve Alacahisar Trikonkhos kiliseleri güney ek yapılarının (Karabel'de rölik şapeli, Alacahisar'da parekklesion) apsiserinde rölik altar olduğu kabul edilir.

⁶³ Hild- Hellenkemper- Hellenkemper-Salies 1990, 273 vd.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Asano 1997 Asano, K., "The Excavation of Church III On Gemiler Island (1996 Season)", XIX. KST II, 531-540.
- Asano 2000 Asano, K., "The Survey and Excavation Gemiler Adası Kaya Area Near Fethiye (1999 Season)", 18. AST I, 31-40.
- Aydın 2000 Aydın, A., "Kilikia ve Isauria Kiliselerinde Görülen Yüksek Tipteki Templon Kuruluşları, Die hohe Templonanlage in den kilikischen und isaurischen Kirchen", Olba III, 215-226 (Lev: 47-49).
- Aydın 2002 Aydın, A., "Tapureli A Kilisesi Kazısı", VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 95-103.
- Aydın 2003a Aydın, A., "Tarsus Müzesi'ndeki Daniel Betimli Levha (The Tablet describes Daniel figure in the Tarsus Museum)", Adalya VI, 265-280.
- Aydın 2003b Aydın, A., "Der Ambon der Kirche "A" in Tapureli", Olba VIII (Özel Sayı), III. Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri, 83-91 (Lev. 27-33).
- Aydın 2008a Aydın, A., "Adana, Anamur ve Silifke Müzesi'ndeki Figürlü Paye ve Levhalar (Balusters and Balustrades carrying Figurative Decoration in the Museums of Adana, Anamur and Silifke)", Adalya XI, 269-286.
- Aydın 2008b Aydın, A., "Anamur Müzesi'nde Bulunan Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi Taş Eserleri", 25. AST, C. I, 159-170.
- Aydın 2009 Aydın, A., "Hıristiyan Dinindeki Martir-Aziz ve Rölik Kültünün Kilikya-Isaurya Bölgesi Hıristiyanlığına Yansımaları (Martyrer, Heilige und Reliquienkult im Kilikisch-Isaurischen Raum)", Olba XVII, 63-82.
- Baumeister 1988 Baumeister, Th., "Heiligenverehrung I", RAC XIV, 96-150.
- Boyd 1992 Boyd, S.A., "A "Metropolitan" Treasure from a church in the Provinces: An Introduction to the Study of the Sion Treasure", S.A. Boyd-M. Mundel Mango (Ed.), Ecclesiastical Silver Plate in sixth-century Byzantium, 5-34.
- Braun 1924 Braun, J., Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung, München.
- Brunetti – Betini – Forlati – Fioco
1940 Brunetti, M. – Betini, S. – Forlati, F. – Fioco, G., Torcello, Venezia.
- Brunner – Flessel – Hiller 1990
Brunner, H. – Flessel, K. – Hiller, F. (Hrsg.), Lexikon alte Kulturen, 1, Leipzig.
- Brusin – Zovatto 1975 Brusin, G. – Zovatto, P.L., Monumenti paleocrstiani di Aquileia e di Grado, Udine.

- Budde 1987 Budde, L., St. Pantaleon von Aphrodisias in Kilikien, Recklinghausen.
- Buschhausen 1971 Buschhausen, H., Die spätrömische Metallscriinia und frühchristlichen Reliquiare, I. Teil: Katalog, Wien.
- Campbell 1998 Campbell, S., The Mosaics of Anemurium, Toronto.
- Canivet 1987 Canivet, P. et M.T., Huarte. Sanctuaire Chrétien d' Apaméne (IVe-V^e) I, Paris.
- Deichmann 1969 Deichmann, F.W., Ravenna. Geschichte und Monumente, Wiesbaden.
- Deichmann 1989 Deichmann, F.W., Ravenna. Hauptstadt des spätantiken Abendlandes-Kommentar III, Wiesbaden.
- Descoedres 1983 Descoedres, G., Die Pastophorien im syro-byzantinischen Osten, Wiesbaden.
- Dyggve – Poulsen – Rhomaios 1934
Dyggve, E. – Poulsen, F. – Rhomaios, K., Das Heroon von Kalydon, Vienne.
- Feld 1964 Feld, O., "Bericht über eine Reise durch Kilikien", IstMitt 13/14, 1963/1964, 88-107.
- Feld 1975 Feld, O., "Die Kirchen von Myra und Umgebung", bk.: J. Borchhardt (Hrsg.), Myra. Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit, IstForch 30, 398-424.
- Feld 1985 Feld, O., "Kleinasien" bk.: B. Brenk (Hrsg.), Spätantike und Frühes Christentum, 155-172.
- Feld – Henninger 1989
Feld, O. – Henninger, F.J., "Kilikische Ambone", IstMitt 39, 123-128.
- Friedländer 1912 Friedländer, P., Johannes von Gaza und Paulus Silentarius, Kunstbeschreibungen justinianischer Zeit, Berlin-Leipzig.
- Galling 1950 Galling, K., "Altar II (orientalisch)", RAC I, 330-334.
- Gkioles 1994 Gkioles, N., Palaiochristianike Techne: Naodomia (P. 200-600), Athenai.
- Gough 1958 Gough, M., "A Fifth Century Silver Reliquary from Isauria", Byzantinoslavica XIX, 244-250.
- Gough 1962 Gough, M., "The Church of the Evangelists at Alahan", AnatSt 12, 173-184.
- Gough 1975 Gough, M., "Dağ Pazarı. The Basilical Church 'extra muros'", Studies in Memory of D.T. Rice, 147-163.
- Goumaris 1999 Goumaris, G.G., Eisagoge sten Palaiochristianike Archaialogia I. Architektonike, Thessaloniki.
- Grabar 1946 Grabar, A., Martyrium I, Architecture, Paris.

- Hellenkemper 1986 Hellenkemper, H., "Die Kirchenstiftung des Kaisers Zenon im Wallfahrtsheiligtum der Heiligen Thekla bei Seleukeia", Wallraf-Richartz-Jahrbuch, B. XLVII (1985-1986), 63-90.
- Hellenkemper – Hild 2004 Hellenkemper, H. – Hild, F., Lykien und Pamphlien TIB 8,2, Wien.
- Herzfeld – Guyer 1930 Herzfeld, E. – Guyer, S., Meriamlik und Korykos, Monumenta Asiae Minoris antiqua. Publications of the American Society for Archaeological Research in Asia Minor, Manchester.
- Hild – Hellenkemper – Hellenkemper-Salies 1990 Hild, F. – Hellenkemper, H. – Hellenkemper-Salies, G., "Kommagene Kilikien-Isaurien", RBK IV, 182-356.
- Hild – Hellenkemper 1990 Hild, F. – Hellenkemper, H., Kilikien und Isaurien I, Wien.
- Hill 1996 S. Hill, The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria, Hampshire.
- Hörmann 1951 Hörmann, H., Die Johanneskirche. Forschungen in Ephesos IV/3, Wien.
- Keil – Wilhelm 1931 Keil, J. – Wilhelm, A., Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien Monumenta Asiae Minoris antiqua. Publications of the American Society for Archaeological Research in Asia Minor, Manchester.
- Khatchatrian 1962 Khatchatrian, A., Les baptistères paléochrétiens, Paris.
- Kirsch – Klauser 1950 Kirsch, J.P. – Klauser, Th., "Altar III (christlich)", RAC I, 334-354.
- Kötting 1990 Kötting, B., "Die Anfänge der christlichen Heiligenverehrung in der Auseinandersetzung mit Analogien außerhalb der Kirche", bk.: P. Dinzelsbacher-D.R.Bauer (Hrsg.), Heiligenverehrung in Geschichte und Gegenwart, 67-80.
- Lassus 1947 Lassus, J., Sanctuaries Chrétiens de Syrie, Paris.
- Michel 1998 Michel, A., "The Liturgical Installations" bk.: M. Piccirillo-E. Alliata (Ed.), Mount Nebo. New Archaeological Excavations 1967-1997, 389-412.
- Mietke 1998 Mietke, G., "Wundertätige Pilgerandenken, Reliquien und ihr Bildschmuck", bk.: M. Brandt-A. Effenberger (Hrsg.), Byzanz. Die Macht der Bilder, Hildesheim, 40-55.
- Mietke 2003 Mietke, G., "L' Agora 2. Osservazioni sula Basilica Paleobizantina", bk.: E. Equini Schneider (Ed.), Elaiussa Sebaste II-1, 219-223.
- Möllers 1994 Möllers, S., Die Hagia Sophia in İznik/Nikaia, Alfter.
- Naumann – Belting 1966 Naumann, R. – Belting, H., Die Euphemia-Kirche am Hipodrom zu İstanbul und ihre Fresken, Berlin.
- Nußbaum 1961 Nußbaum, O., "Zum Problem der runden und sigmaförmigen Altarplatten", JbAC 4, 18-43.

- Nußbaum 1965 Nußbaum, O., Der Standort des Liturgen am christlichen Altar vor dem Jahre 1000, Bonn.
- Onasch 1981 Onasch, K., Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten, Leipzig.
- Orlandos 1952 Orlandos, A.K., He xylostegos palaiochristianike basilike tes mesogeiakas lekanes, Athenai.
- Peschlow 2006 Peschlow, U., "Altar und Reliquie. Form und Nutzung des frühbyzantinischen Reliquienaltares in Konstantinopel", bk.: M. Altripp – C. Nauerth (Hrsg.), Architektur und Liturgie, 175-202.
- Russel 1989 Russel, J., "Christianity at Anemurium (Cilicia)", Actes du XIe Congrès International d'Archéologie Chrétienne Vol. II, 1621-1637.
- Severin – Grossmann 2003 Severin, H.G. – Grossmann, P., Frühchristliche und byzantinische Bauten im südöstlichen Lykien, IstForsch 46, Tübingen.
- Sodini – Kolokotsas 1984 Sodini, J.P. – Kolokotsas, K., Alikí, II: La basilique double, Paris.
- Soteriou 1993 Soteriou, G., Αί χριστιανικάί Θηβαί της Θεσσαλίας, Athenai.
- Speck 1966 Speck, P., "Die ENΔΥΤΗ. Literarische Quellen zur Bekleidung des Altars in der byzantinischen Kirche", Jahrbuch der österreichischen Byzantinischen Gesellschaft XV, 323-375.
- Thiel 2005 Thiel, A., Die Johanneskirche in Ephesos, Wiesbaden.
- Tsafirir 1993 Tsafirir, Y., "The Development of Ecclesiastical Architecture in Palestine", bk.: Y. Tsafirir (Ed.), Ancient Churches Revealed, 4-12.
- Ulbert 1978 Ulbert, Th., Frühchristliche Basiliken mit Doppelapsiden auf der iberischen Halbinsel, Berlin.
- Ulbert 1980 Ulbert, Th., "Zwei sigmaförmige Mensapplatten aus Syrien", JbAC ErgBd. 8 (Festsch. für B. Kötting), 559-565.
- Ulbert 1986 Ulbert, Th., Resafa II. Die Basilika des Heiligen Kreuzes in Resafa-Sergiupolis, Mainz.
- Volbach 1958 Volbach, W.F., Frühchristliche Kunst, München.
- Wessel 1966a Wessel, K., "Altar", RBK I, 111-120.
- Wessel 1966b Wessel, K., "Altarbekleidung", RBK I, 120-124.
- Witt 2004 J. Witt, "Reliquien und Wallfahrt", bk.: L. Wamser (Hrsg.), Die Welt von Byzanz-Europas östliches Erbe, München, 184-211.
- Ziehen 1950 Ziehen, L., "Altar I (griechisch-römisch)", RAC I, 310-329.

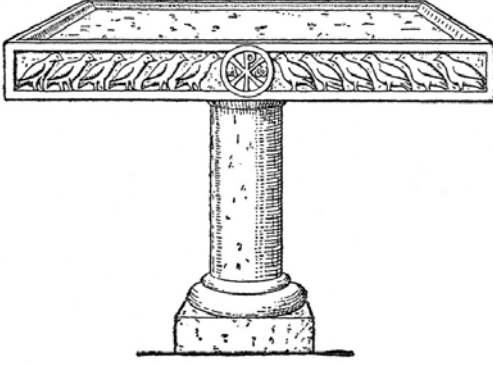

Fig. 1 Tek destekli masa altar (Kirsch-Klauser 1950, 336 Abb. 18).

Fig. 2 Dört destekli masa altar (Kirsch-Klauser 1950, 338 Abb. 20).

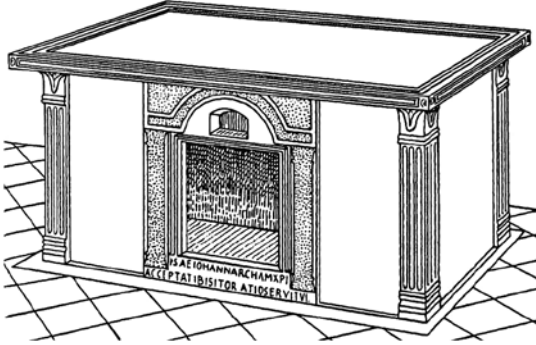

Fig. 3 Sandık ya da lahit şeklindeki altar (Gounaris 1999, 96 res. 125).

Fig. 4 Bir blok altar kesiti ve mensa altındaki röliker (A. Angenendt, "Der Kult der Reliquien", bk.: A. Legner (Hrsg.), Reliquien, Verehrung und Verklärung, 1989, 11 Abb. 3).

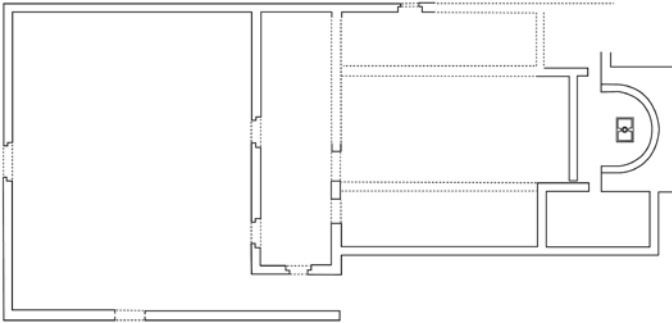

Fig. 5 Tapureli A Kilisesi'nin bema alanındaki altar kaidesi ile birlikte yenilenen planı (Hild-Hellenkemper-Hellenkemper-Salies 1990, 241 vd. Abb. 23).

Fig. 6 Tapureli A Kilisesi bema alanındaki altar kaidesi

Fig. 7 Tapureli A Kilisesi bema alanı ve ortaya çıkarılan altar kaidesi

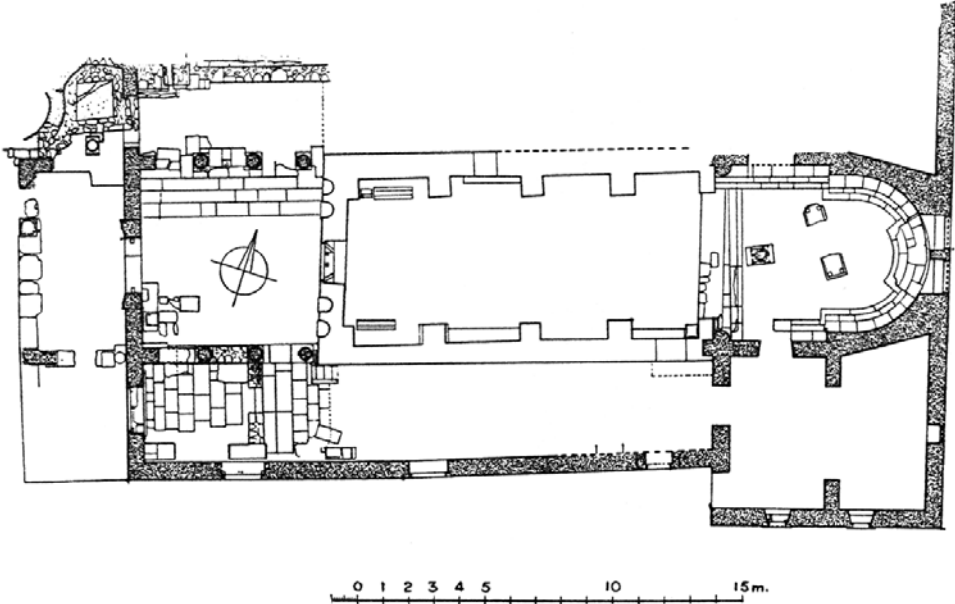

Fig. 8 Alahan Manastırı, Batı Kilisesi planı (Gough 1962, 175 fig. 1).

Fig. 9
Alahan Manastırı,
Batı Kilisesi bema
bölümündeki altar
kaidesi (G. Mietke)

Fig. 10
Alahan Manastırı,
Mağara Kilisesi bema
bölümündeki altar
kaidesi (G. Mietke)

Fig. 11
Alahan Manastırı,
Mağara Kilisesi bema
bölümündeki altar
kaidesi (G. Mietke)

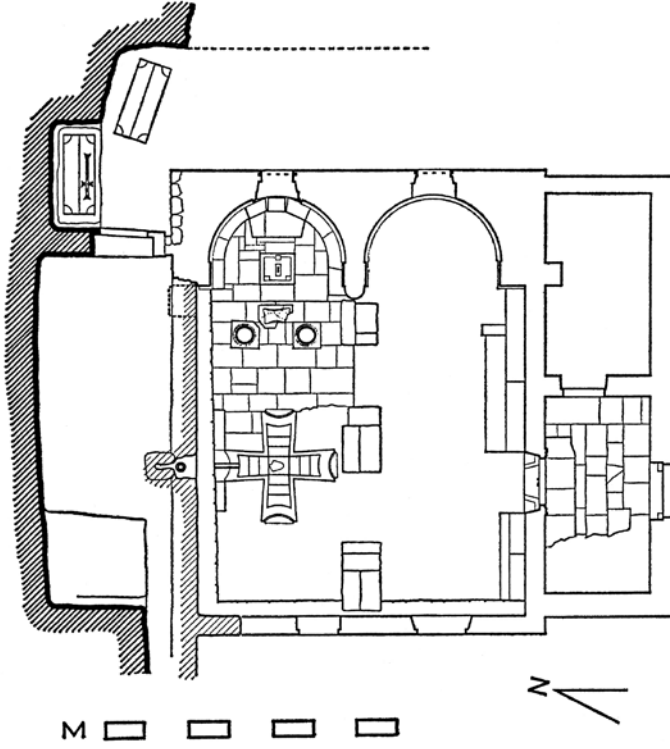

Fig. 12 Alahan Manastırı, Vaftiz binasının planı (Ulbert 1978, 161 Abb. 72).

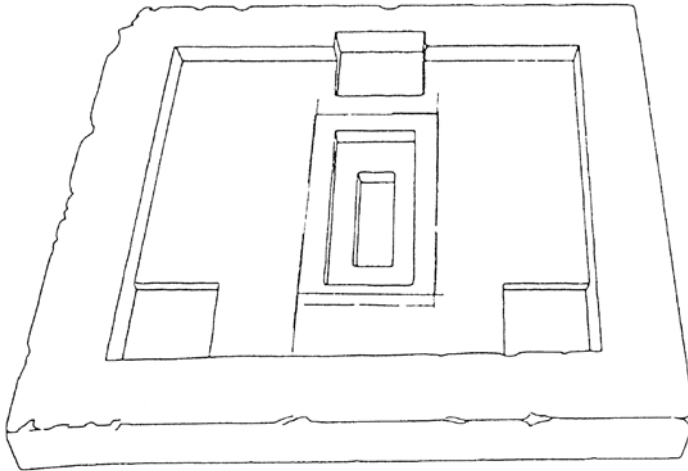

Fig. 13 Alahan Manastırı, Vaftiz binasındaki altar kaidesine ait çizim (Feld 1985, 170 vd. fig. 32).

Fig. 14
Alahan Manastırı,
Vaftiz binasındaki altar
kaidesi (G. Mietke)

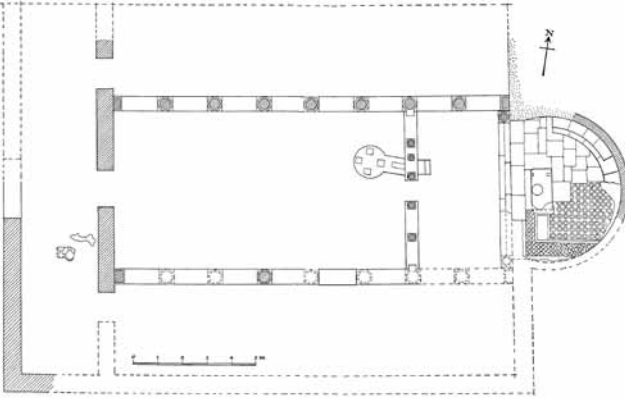

Fig. 15
Dağpazarı, Sur
dışındaki kilisenin
planı (Gough 1975,
151-152 fig. 2).

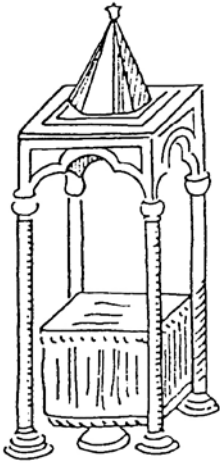

Fig. 16
Kiborionlu ve üstü kumaşla
örtülmüş altar (Orlandos 1952,
481 res. 441).